

УДК 37.013.42

Султанова Н. В.*

**ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ
В ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ 70-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ**

У статті розглянуто сутність і зміст діяльності інтернатних закладів освіти в Україні у 70-х рр. ХХ століття. Схарактеризовано тенденції розвитку, особливості функціонування освітніх закладів, визначено мету, основні завдання соціального виховання в них дітей. Розкрито особливості практичного втілення змістовних аспектів соціального виховання молодого покоління. Виявлено та проаналізовано організаційно-методологічні умови ефективності використання педагогічних технологій у школах-інтернатах країни. Обґрунтовано методологічне підґрунтя, на якому будується соціально-виховна робота з дітьми, що зростають поза родиною, та висвітлено особливості роботи шкіл-інтернатів як осередку суспільного виховання дітей.

Ключові слова: виховний потенціал, соціальне виховання, школи-інтернати, методи виховання, вихователі, історико-педагогічне дослідження.

Система соціального виховання дітей в інтернатних закладах освіти пройшла складний і тривалий шлях свого формування, трансформацій та розвитку протягом тривалого часу. Особливо активно ці процеси відбувалися в Україні впродовж другої половини ХХ століття, коли інтернатні заклади були осередком суспільного розвитку багатьох українських дітей, відігравали ключову для держави функцію виховання молодого покоління, вироблення в них усвідомленої громадянської позиції, готовності до громадянського життя та відповідальності за долю країни.

Сьогодні, на тлі трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні у найважливіших галузях суспільного життя, надзвичайно актуальними й невирішеними залишаються питання реформатування діяльності інтернатних установ, унеможливлення сегрегації соціально незахищених категорій дітей, а відтак – реформації всієї системи їхнього державного утримання, розвитку та виховання. Оптимізація порушених процесів на цьому етапі передбачає пошук та обґрунтування актуальних варіантів змісту дидактики, виокремлення й упровадження практичних надбань з досвіду минулого століття. Отже, звернення до ретроспективи тенденцій розвитку системи соціального виховання в інтернатних закладах освіти, осмислення їхнього виховного потенціалу в теорії та практиці української педагогічної думки періоду 70-х рр. ХХ століття уможливають виокремлення його позитивних аспектів та імплементацію у площину сучасних педагогічних технологій з дітьми, які виховуються поза родиною.

Теоретичне осмислення досвіду роботи інтернатних закладів в Україні розпочалося вже в перші роки їхнього існування, про що свідчить низка фундаментальних праць з проблеми навчання, виховання, трудової підготовки, організації дозвілля та побуту дітей. Серед них праці А. Бондаря, В. Вутрича, Ю. Грицяя, Б. Кобзаря, А. Макаренка, Б. Мельниченка, Є. Постовойтова, В. Слюсаренка та ін.

Розробленням ідей соціального виховання дітей свого часу займалися такі дослідники та громадські й політичні діячі системи освіти, як С. Ананьїн, П. Блонський, Г. Гринько, М. Грищенко, М. Гриценко, В. Дурдуківський, В. Дюшен, В. Зіньківський, О. Залужний, О. Музичеко, А. Макаренко, Я. Мамонтов, О. Попов, Я. Ряппо, С. Русова, М. Скрипник, К. Ушинський, Я. Чепіга, С. Шацький, Е. Яновська та ін. Окремий науковий інтерес для нашого дослідження становлять монографії В. Покася, С. Свириденко, дисертаційні дослідження та наукові праці Л. Канишевської, О. Кузьміної, Ж. Петрочко та ін.

*© Султанова Н. В.

Проте сучасна реформація шкільної освіти актуалізує необхідність реформування й системи навчання та виховання соціально незахищених категорій дітей. Не викликає сумніву відродження позитивного досвіду їхнього утримання та виховання. Адже виявлення спадкоємності тенденцій, що позитивно характеризують соціальне виховання дітей, надасть змогу визначити орієнтири його інноваційного запровадження в сучасних умовах життя.

Метою статті є виокремлення та аналіз тенденцій розвитку й особливостей системи соціального виховання дітей в освітніх закладах інтернатного типу в Україні у 70-ті рр. ХХ ст.

Соціальне виховання є складовою та необхідною передумовою соціалізації дітей, інтеграції їх у соціальне середовище з метою повноцінного функціонування в ньому; воно становить собою цілеспрямований процес, що має на меті засвоєння системи соціальних знань, норм і цінностей, а також соціального досвіду, який забезпечить ефективну регуляцію соціальної поведінки в суспільстві. Саме тому інтернатні заклади освіти протягом ретроспективних етапів свого функціонування дбали не тільки про навчання, а й про соціальне виховання молодшого покоління – накопичення соціального досвіду, сприяння його впровадженню у виховний процес для соціального розвитку вихованців та формування з них повноцінних громадян України [8].

Відомо, що вся система народної освіти в Україні у 70-х рр. ХХ ст. організовувалась за завданнями комуністичної партії Радянського Союзу. На ХХІІ з'їзді КПРС (1961 р.) було схвалено політичний курс та перспективи розвитку системи виховання, освіти, науки і культури [3]. Відповідно до програми партії засобами суспільного виховання передбачалося формування нового прошарку людей – свідомих й активних будівників комунізму. Концепція розвитку всебічної особистості дитини в Радянському Союзі передбачала виховання комуністичної свідомості, утвердження ідеологічної моралі, трудове виховання, розвиток соціалістичного патріотизму та всебічний і гармонійний розвиток людської особи [3, с. 5-8]. В Україні у 70-х роках було розроблено, науково обґрунтовано та протягом уже тривалого часу апробовано педагогічні технології розвитку та соціального виховання дітей. Усі ці інструменти широко застосовувалися в діяльності навчальних закладів інтернатного типу, які свій початок беруть з 1956 року, коли з метою «посилення суспільного характеру виховання й передання державі частини функцій сім'ї щодо комуністичного виховання молоді» ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР ухвалили Постанову № 738 від 29 червня 1956 р. «Про організацію шкіл-інтернатів в Українській РСР» [6]. Саме засобами інтернатного утримання та виховання дітей передбачалося на більш високому рівні розв'язувати завдання підготовки всебічно розвинутих, освічених будівників комунізму. Соціально-виховний потенціал шкіл-інтернатів включав трудове виховання, моральне, естетичне, атеїстичне та фізичне, і всі вони були узгоджені із завданнями партії та, відповідно, панівною ідеологією в країні. У суспільному вихованні дітей підвищується значення шкіл-інтернатів, які мали сприяти якомога повному забезпеченню задоволення потреб трудящих в суспільному вихованні дітей. Діяльність шкіл-інтернатів мала прищеплювати дітям любов до праці, до знань, формувати молоде покоління в душі комуністичної свідомості й моралі. Відповідальна, висока і почесна роль у цьому належала вихователю інтернатних установ, який:

- «прищеплює вихованцям любов до праці, високі моральні якості, навички культурної поведінки, необхідність дотримання ними правил особистої гігієни;
- регулює режим дня вихованців, стежить за своєчасним приготуванням домашніх завдань, допомагає в навчанні і розумній організації дозвілля;
- здійснює разом зі шкільним лікарем заходи, які сприяють здоров'ю і фізичному розвитку вихованців;

– підтримує постійний зв'язок з учителями, класними керівниками, медичним персоналом, з батьками вихованців або особами, які їх замінюють» [3, с. 39].

Для цього створювалися найсприятливіші умови: добре обладнані та відремонтовані приміщення, навчальні майстерні, хімічні, фізичні та інші кабінети й лабораторії, у сільській місцевості також і пришкільні сільськогосподарські ділянки, а на великих підприємствах – навчально-виробничі цехи для школярів. Політичні діячі декларували вдосконалення навчально-виховного процесу, підвищення якості підготовки та рівня кваліфікації педагогічних працівників. Широкого застосування у школах-інтернатах знайшли на той час технічні засоби виховного впливу – кіно, радіо і телебачення. А з метою естетичного і фізичного виховання в закладах створювалися гімнастичні зали, спортивні містечка, умови для художньої творчості дітей, для заняття музикою, живописом тощо. Завданнями, визначеними в директивах XXIV з'їзду КПРС до п'ятирічного плану розвитку народного господарства на 1971-1975 рр. передбачалося розширення пришкільних інтернатів для учнів у селі та істотно поліпшення позанавчальної роботи з ними.

Міністерством освіти УРСР схвалено інструктивно-методичний лист (від 18.07.1972 р.) «Про планування та облік роботи загальноосвітньої школи». У ньому докладно визначається планування роботи вихователів шкіл-інтернатів. Так, при складанні плану вони мають керуватися рішеннями партійних з'їздів у галузі народної освіти та іншими документами Міністерства освіти УРСР, у яких визначено завдання «дальшого удосконалення морального, естетичного, правового, військово-патріотичного, атеїстичного і трудового виховання дітей, поліпшення виховної культури поведінки та фізичного розвитку школярів» [3, с. 60].

Плануючи роботу, вихователі мали забезпечувати її органічну єдність з навчальним процесом, з діяльністю учнівських організацій школи, з проведенням загальношкільних заходів. Для цього при плануванні вони мали використовувати навчальні програми з предметів, які вивчаються в цьому класі, плани роботи школи, комсомольської та піонерської організацій, учнівського самоврядування, шкільної бібліотеки, батьківського комітету, добровільних товариств та санітарно-оздоровчої роботи.

У своїй роботі вихователі мали спиратися на ініціативу і самодіяльність учнівських організацій та систематично допомагати їм у цій роботі. Важливим документом для розроблення планів виховної роботи були «Правила для учнів» або «Єдині вимоги до учнів». Їх утілення здійснювалося шляхом бесід, розповідей, читання книг з їх подальшим обов'язковим обговоренням, а також шляхом проведення практичних занять.

Планування виховної роботи згідно з інструкцією рекомендувалося здійснювати за такими розділами [3, с. 61]:

1. Вступ. Коротка характеристика складу учнів і завдань, над розв'язанням яких буде працювати вихователь.

2. Організація діяльності класного колективу (групи вихованців у школі-інтернаті, у шкільному гуртожитку). Створення й організація роботи дитячого колективу і самоврядування, розподіл громадських доручень серед учнів, заходи із залучення учнів до участі в громадсько-політичному житті школи, допомога в роботі учнівських організацій, координація дій з учителями-предметниками. Організація змагання з суспільно корисної, громадської, позакласної та позашкільної роботи; зв'язки з бригадами цехів, колгоспів, радгоспів, установами, навчальними закладами. Випуск стінгазет, видання літературних журналів, проведення учнівських зборів, семінарів. Режим дня учнів та контроль за його дотриманням, санітарно-оздоровчі заходи в школі-інтернаті та шкільному гуртожитку.

3. Виховна робота, яка передбачала вивчення індивідуальних особливостей, інтересів і нахилів учнів; заходи із забезпечення успішності й попередження неуспішності учнів; вироблення навичок розумової праці; організація виконання домашніх завдань у школах-інтернатах, конкурсів, олімпіад, читацьких конференцій; гурткова робота; тематичні вечори та ранки; діяльність учнівських клубів та інше.

Гурткова робота мала бути ключовим засобом у вихованні дітей. Тому у школах-інтернатах організувалася робота літературно-драматичних і фізико-математичних гуртків, працювали гуртки юннатів, хоровий, танцювальний, гурток рукоділля, малювання, ліплення, духового оркестру.

Ефективним заходом морального, патріотичного, інтернаціонального, трудового та естетичного виховання молодого покоління вважалося виховання на прикладах революційних, бойових і трудових традицій народу. Виховання у дітей культурної поведінки передбачалося методами лекцій, бесід, політінформації, екскурсій до музеїв, обговорення книг, відвідування кіно, театрів, концертів, організації вечорів і раків зустрічей зі знатними людьми.

Дієвими у виховному сенсі були піонерські та класні збори, на яких обговорювалася поведінка й успішність окремих учнів, лійки. Серед учнів організувалися соціалістичні змагання з позакласної та громадсько-корисної роботи, серед шкіл – змагання з виконання обов'язків із забезпечення життя всієї школи, у питаннях самообслуговування, виконання режимних моментів та ін. [8, с. 309].

Вихователь школи-інтернату був залучений і до профорієнтаційної роботи. Для цього також використовувалися зустрічі із відомими передовиками виробництва та вченими, створення стендів, залучення школярів у роботу в гуртках і факультативних курсах за інтересами.

Ці та інші принципи та завдання знайшли своє відображення й у діяльності шкіл-інтернатів, які в досліджуваній період, за даними архівних джерел та історико-педагогічних публікацій, були спрямовані на організацію суспільно корисної, продуктивної праці учнів.

Організація суспільно корисної праці передбачала самообслуговування в школі-інтернаті; шефство над молодшими класами; участь у ремонті школи, меблів, наочних посібників, книг, в обладнанні спортмайданчиків; збирання брухту, макулатури, лікарських рослин, врожаю; участь у знищенні шкідників поля і саду, в озелененні школи, села, міста, колгоспу, в упорядкуванні садиби школи, вулиць, скверів.

Радянська школа своїм завданням ставила з перших днів шкільного життя виховання товариства, дружби та, головне, колективізму. Адже панівний спосіб соціалістичного виробництва в УРСР характеризувався чітко вираженим колективізмом. Тому за час перебування дітей в інтернатних закладах освіти вихователі вважали за свій обов'язок підготувати їх до суспільно-корисної роботи після закінчення навчання.

Роблячи підсумки, можна засвідчити той факт, що участь вихованців у суспільно-корисній, продуктивній праці була найважливішим засобом їхнього соціального виховання, а відтак і підготовки до майбутнього дорослого життя. Значними для організації цілісного виховного процесу були розроблені та забезпечені організаційні засади навчально-виховної діяльності дітей, які містили «Правила для учнів», обов'язкову позанавчальну роботу, участь у суспільно-корисній праці. Дотримання вихованцями режиму, який розроблявся згідно з педагогічними та гігієнічними вимогами, мав відображення в результативності соціального виховання та розумового розвитку дітей, сприяв значному підвищенню якості знань та ліквідації неуспішності учнів. Резюмуючи висновки про тенденції розвитку системи соціального виховання дітей в інтернатних закладах освіти в Україні впродовж 70-х рр., наголосимо на тому, що вони були провідними установами з вироблення в молодого покоління усвідомленої громадянської

позиції, готовності до суспільного життя, участі в інтеграційних процесах держави та відповідальності за долю країни та її громадян.

Вважаємо перспективними напрямки подальших наукових розвідок у галузі соціального виховання дітей в інтернатних закладах освіти в Україні, адже виокремлення доцільних методів його запровадження надасть змогу визначити орієнтири імплементації історико-педагогічних надбань у площину сучасних реформаций.

Література:

1. Листування з Міністерством освіти УРСР про підсумки роботи шкіл-інтернатів, про умови життя і забезпечення дітей-сиріт (23 січня – 31 грудня 1970 р.) // Державний архів Миколаївської області (ДАМО). – Ф. Р 2817. – Оп. 6. – Спр. 12. – 102 арк.
2. Наказ МОН України від 16.06.2015 № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах». – URL : [http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068-\(дата звернення: 8.12.2017\)](http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068-(дата звернення: 8.12.2017)).
3. Основні документи про школу : зб.-довід. / [упоряд. Є. С. Березняк]. – К. : Радянська школа, 1973. – 360 с.
4. Покась В. П. Зміна філософської парадигми управління навчально-виховним процесом інтернатних закладів освіти України : автореф. дис ... д-ра філос. наук : 09.00.10 / В. П. Покась – Київ : Б.в., 2012 . – 32 с.
5. Постановление Центрального Комитета КПСС и Совета Министров СССР от 2 июня 1959 г. № 603 «О расширении самообслуживания в общеобразовательных школах, школах-интернатах, детских домах, профессионально-технических училищах, суворовских училищах, в средних специальных и высших учебных заведениях» [Электронный ресурс] // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик : [сайт]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5410.htm.
6. Постанова ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР № 738 від 29 червня 1956 р. Про організацію шкіл-інтернатів в Українській РСР // ДАМО – Ф. Р 2817. – Оп. 2. – Спр. 8. – 3 арк.
7. Смирнов М. Т. Сущность воспитания : цель и задачи воспитания подрастающих поколений в Советском Союзе / М. Т. Смирнов ; под ред. Н. А. Константинова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1956. – 39 с.
8. Султанова Н. В. Особливості виховного процесу у школах-інтернатах в Україні (поч. 60-х – кінець 80-х рр. ХХ ст.) / Н. В. Султанова // Педагогічний альманах : збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. – Випуск 33. – С. 303-310.

Султанова Н. В.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ В ИНТЕРНАТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ В 70-Х ГГ. ХХ ВЕКА

В статье рассмотрены сущность и содержание деятельности интернатных учебных заведений в Украине в 70-е гг. ХХ века. Охарактеризованы тенденции развития, особенности функционирования образовательных учреждений, определены цели, задачи социального воспитания в них детей. Раскрыты особенности практического воплощения содержательных аспектов социального воспитания молодого поколения. Выявлены и проанализированы организационно-методологические условия эффективности использования педагогических технологий в школах-интернатах страны. Обоснованы методологические принципы, на которых строится социально-воспитательная работа с детьми, которые вырастают вне семьи, и освещены особенности работы школ-интернатов как центра общественного воспитания детей.

Ключевые слова: воспитательный потенциал, социальное воспитание, школы-интернаты, методы воспитания, воспитатели, историко-педагогическое исследование.

Sultanova N. V.

TRENDS IN THE SYSTEM DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SOCIAL EDUCATION IN BOARDING EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN UKRAINE IN THE PERIOD OF THE 70TH OF XX CENTURY

The article deals with the essence and content of the activity of boarding schools in Ukraine in the 70th of XX century. The tendencies of development are given; the characteristics of the functioning of educational establishments are characterized; the goals and main tasks of children's social education are defined. The peculiarities of the practical embodiment of the content aspects of the social education of the younger generation are represented. The organizational and methodological conditions of the efficiency of pedagogical technologies' usage in Ukrainian boarding schools are revealed and analyzed.

In the article the author summarizes the results of a retrospective analysis of the content and methods of social education of the younger generation in the theory and practice of residential education. The system of upbringing of the younger generation in the Ukrainian SSR was characterized by persistent tendencies towards interconnection with industrial relations. It is noted that its content was aimed at the main goal – the upbringing of a new stratum of people, conscious and active builders of communism. It is underlined that the key areas of children's social education such as atheistic, aesthetic, labor, moral, and physical, promoted the elevation of the ideological and political level, the formation of communist beliefs and the scientific outlook of the younger generation.

Key words: educational potential, social education, boarding schools, methods of education, educators, historical and pedagogical research.